

Київський університет імені Бориса Грінченка
Інститут мистецтв

Кафедра інструментально-виконавської майстерності

ЗАТВЕРДЖУЮ»
Проректор з науково-методичної та
навчальної роботи

О.Б. Жильцов
2018 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ОРКЕСТРОВИЙ КЛАС

для студентів

спеціальності: 025 «Музичне мистецтво»

освітнього рівня: другого (магістерського)

освітньої програми: 025.00.01 Музичне мистецтво

вибіркової спеціалізації: викладання музичного інструмента

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
Ідентифікаційний код 02136554
Начальник відділу
моніторингу якості освіти

Програма № 1092/18

Жильцов
(підпис) (прізвище, ініціали)

« » 20 р.

Київ – 2018

Розробники:

Сподаренко Віктор Михайлович, кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри інструментально-виконавської майстерності
Малахова Маргарита Олександрівна, старший викладач кафедри інструментально-виконавської майстерності

Викладач: Сподаренко Віктор Михайлович, кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри інструментально-виконавської майстерності

Робочу програму розглянуто і затверджено на засіданні кафедри інструментально-виконавської майстерності

Протокол від 05.08 2018 року № 10

Завідувач кафедри _____ (Т. Б. Каблова)
(підпис)

Робочу програму погоджено з гарантом освітньої (професійної/наукової) програми (керівником проектної групи) 025.00.01 Музичне мистецтво
(назва освітньої програми)

6.08.2018 р.

Гарант освітньої (професійної/наукової) програми
(керівник проектної групи) _____ (О. М.Олексюк)
(підпис)

на 20__ / __ Робочу програму перевірено
__ . __ .2018 р.

Заступник директора _____ (А.О. Таранник)
(підпис)

Пролонговано:

на 20__/20__ н.р. _____ (_____), «__» __ 20__ р., протокол № __
(підпис) (ПБ)
на 20__/20__ н.р. _____ (_____), «__» __ 20__ р., протокол № __
(підпис) (ПБ)
на 20__/20__ н.р. _____ (_____), «__» __ 20__ р., протокол № __
(підпис) (ПБ)
на 20__/20__ н.р. _____ (_____), «__» __ 20__ р., протокол № __
(підпис) (ПБ)

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання			
	денна		заочна	
Вид дисципліни	<i>Обов'язкова</i>			
Мова викладання, навчання та оцінювання	<i>Українська</i>			
Загальний обсяг кредитів/ годин	<i>4/120</i>			
Курс	5		5	
Семестр	9	10	9	10
Кількість змістових модулів за розподілом:	4			
Обсяг кредитів	2	2	2	2
Обсяг годин, у тому числі:	60	60	60	60
Аудиторні	34	24	8	8
Модульний контроль	4	4	-	-
Семестровий контроль	-	-	-	-
Самостійна робота	22	32	52	52
Форма семестрового контролю	<i>залік</i>		<i>залік</i>	

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

У комплексі дисциплін, що складають навчальний план підготовки магістрів музичного мистецтва, оркестровий клас відіграє важливу роль. Поряд з іншими фаховими дисциплінами, оркестр відкриває для студентів особливу форму вивчення музики – форму колективного виконання. Оркестр – не формальне об'єднання звучання зібраних разом музичних інструментів, це цілісний виконавський колектив, який повинен відповідати певним закономірностям і правилам, специфічним вимогам і характеристикам, які забезпечують його діяльність, художні засади звучання оркестру, а не великої групи виконавців. Характерною рисою оркестрового мистецтва є наявність та реалізація єдиних художніх намірів, єдність емоційного відгуку на твори, що виконуються, вміння відчувати, творити разом. Заняття в оркестровому класі допомагають студентам ознайомитися з багатою палітрою музичного мистецтва, оскільки тембральні та технічні можливості оркестрового колективу суттєво ширші у порівнянні з сольним чи ансамблевим виконанням творів. Водночас, музикування в оркестрі розкриває перед студентами колоритність та неповторність виражальних можливостей народних інструментів.

Робоча навчальна програма з дисципліни „Оркестровий клас” є нормативним документом Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка, який розроблено на основі освітньої програми підготовки магістрів відповідно до навчального плану галузі знань 025 «Музичне мистецтво».

Мета навчальної дисципліни – розвиток інструментально-виконавських умінь студентів у процесі засвоєння кращих зразків вітчизняної та зарубіжної оркестрової музики.

Завдання навчальної дисципліни:

- удосконалення навичок оркестрової та ансамблевої гри;
- формування особистості, спрямованої на професійно-творчий розвиток, оркестрове мислення та готовність до самоорганізації і самовдосконалення;
- розвиток музичного світогляду студентів засобом ознайомлення із широким колом творів класичної, сучасної, фольклорної музики;
- розвиток навичок сценічної майстерності студентів у процесі концертно-виконавської діяльності.

У програмі визначено:

– обсяги знань, які повинен опанувати магістрант відповідно до вимог освітньої програми, алгоритм вивчення навчального оркестрового репертуару;

– необхідне методичне та інструментальне забезпечення, складові та технологію оцінювання навчальних досягнень студентів;

– обов’язкові форми діяльності оркестрового колективу (виконання музичних творів, читання нот з аркуша, транспонування) та різні способи оволодіння навчальним репертуаром (*ескізне* вивчення оркестрових творів – ознайомлення з різноманітними музичними стилями, формування навичок орієнтування у стилевих і жанрових ознаках; *грунтовне* відпрацювання оркестрових творів – вивчення нотного тексту, робота над штрихами, темпом, агогікою тощо; *повторне* виконання оркестрових творів – актуалізація оркестрово-виконавського досвіду; *самостійне* вивчення оркестрових творів – закріплення отриманих знань, умінь і навичок, щодо особливостей гри в оркестрі, як професійна мотивація студента.

Вивчення дисципліни «Оркестровий клас» сприяє формуванню у студентів таких загальних та фахових **компетентностей**:

– *інструментально-педагогічна* (здатність до ансамблевої та оркестрової гри; здатність застосовувати інструментально-виконавські уміння у навчальній, педагогічній та концертно-виконавській діяльності; знання інструментально-педагогічного репертуару та володіння методами роботи над творами різної форми, жанру, стилю);

– *світоглядна* (наявність ціннісно-орієнтаційної позиції; загальнокультурна ерудиція, світогляд; розуміння сутності і соціальної значущості майбутньої професії; збереження національних духовних традицій);

– *комунікативна* (здатність до міжособистісного спілкування, емоційної стабільності, толерантності; здатність працювати у команді; вільне володіння українською мовою відповідно до норм культури мовлення);

– *інформаційна* (здатність до самостійного пошуку та оброблення інформації з різних джерел для розгляду конкретних питань; здатність до ефективного використання інформаційних ресурсів мережі Інтернет, які містять текстовий, аудіо- і відеоматеріал у соціальній та професійній діяльності);

– *самоосвітня* (здатність до самостійної пізнавальної діяльності, самоорганізації та саморозвитку; спрямованість на розкриття особистісного творчого потенціалу та самореалізацію; прагнення до особистісно-професійного лідерства та успіху).

Міждисциплінарна взаємодія. Навчальний курс «Оркестровий клас» передбачає інтеграцію з такими фаховими дисциплінами як «Музичний інструмент», «Диригування», «Методика навчання гри на музичному інструменті».

3. Результати навчання за дисципліною «Оркестровий клас».

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен:

– **знати:**

- особливості оркестрового мислення;

- специфіку інструментально-виконавської діяльності в оркестрі, колективному музикуванні;
- функційне значення оркестрових груп інструментів в контексті тембрального вираження художнього образу музичного твору;
- особливості та методика репетиційної роботи над музичними творами в оркестрі;

– вміти:

- володіти методами та навичками оркестрової та ансамблевої гри;
- відтворювати драматургічну концепцію музичного твору, створювати його художню інтерпретацію;
- виявляти здатність застосовувати в колективному музикуванні та концертно-виконавській діяльності знання з історії та теорії музики, гармонії, поліфонії, аналізу музичних творів з метою створення ритмічного ансамблю, гармонічного строю оркестру, виявляти розуміння музичної стилістики;
- виконавською культурою, технічною майстерністю і виражальними можливостями інструмента.

4. Структура навчальної дисципліни

№ з/п	Назва змістових модулів, тем	Усього	Розподіл годин між видами робіт	
			Аудиторна:	
			Практичні	Самостійна
9 семестр				
Змістовий модуль 1. Вивчення та виконання обробок українських пісень і танців				
1.1	Закріплення технічних прийомів та способів оволодіння творами, які пов'язані з розвитком гармонічного слуху.	6	4	2
1.2	Вивчення та виконання обробок українських пісень і танців високого рівня складності.	15	8	7
1.3	Вдосконалення техніки читання нот з аркуша.	6	4	2
	Модульний контроль	2		
	Разом	29	16	11
Змістовий модуль 2. Вивчення та виконання музичних творів зарубіжних авторів				
2.1	Закріплення виконавських навичок, розширення музичного світогляду, розвиток творчих здібностей, відчуття динаміки, ритмічної та художньої цілісності твору.	9	6	3
2.2	Вивчення та виконання музичних творів зарубіжних авторів високого рівня складності.	15	8	7
2.3	Вдосконалення техніки читання нот з аркуша	5	4	1
	Модульний контроль	2		
	Разом	31	18	11
	Разом за I семестр	60	34	22
10 семестр				
Змістовий модуль 3. Вивчення та виконання музичних творів для соліста з оркестром				
3.1	Вдосконалення системи музично-слухових уявлень, змістовного та виразного виконання, вміння усвідомлювати твір в цілому при реалізації виконавських завдань. Набуття практичних навичок й вмінь акомпанування.	8	4	4
3.2	Вивчення та виконання музичних творів для соліста з оркестром високого рівня складності.	12	4	8
3.3	Вдосконалення техніки читання нот з аркуша	8	4	4

	Модульний контроль	2		
	Разом	30	12	16
Змістовий модуль 4. Вивчення та виконання музичних творів українських авторів				
4.1	Закріплення системи уявлень про специфіку музично-образного відображення навколишнього світу. Уміння створювати певний емоційний настрій для кращого відображення змісту музичного твору.	8	4	4
4.2	Вивчення та виконання музичних творів українських авторів високого рівня складності.	12	4	8
4.3	Вдосконалення техніки читання нот з аркуша.	8	4	4
	Модульний контроль	2		
	Разом	30	12	16
	Разом за навчальним планом:	60	24	32

5. Програма навчальної дисципліни

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

Вивчення та виконання обробок українських пісень і танців

1.1. Закріплення технічних прийомів та способів оволодіння творами, які пов'язані з розвитком гармонічного слуху.

1.2. Вивчення та виконання обробок українських пісень і танців високого рівня складності.

1.3. Вдосконалення техніки читання нот з аркуша (вивчення творів зі складними ритмічними малюнками, зміною розмірів, фактури викладення музичного матеріалу, відхиленнями й модуляціями).

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

Вивчення та виконання музичних творів зарубіжних авторів

2.1. Закріплення виконавських навичок, розширення музичного світогляду, розвиток творчих здібностей, відчуття динаміки, ритмічної та художньої цілісності твору.

2.2. Вивчення та виконання музичних творів зарубіжних авторів високого рівня складності.

2.3. Вдосконалення техніки читання нот з аркуша (вивчення творів зі складними ритмічними малюнками, зміною розмірів, фактури викладення музичного матеріалу, відхиленнями й модуляціями).

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3

Вивчення та виконання музичних творів для соліста з оркестром

3.1. Вдосконалення системи музично-слухових уявлень, змістовного та виразного виконання, вміння усвідомлювати твір в цілому при реалізації виконавських завдань. Набуття практичних навичок й вмінь акомпанування.

3.2. Вивчення та виконання музичних творів для соліста з оркестром високого рівня складності.

3.3. Вдосконалення техніки читання нот з аркуша (вивчення творів зі складним ритмічним малюнком, зміною розмірів, фактури викладення музичного матеріалу, відхиленнями й модуляціями).

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4

Вивчення та виконання музичних творів українських авторів

4.1. Закріплення системи уявлень про специфіку музично-образного відображення навколишнього світу. Уміння створювати певний емоційний настрій для кращого відображення змісту музичного твору.

4.2. Вивчення та виконання музичних творів українських авторів високого рівня складності.

4.3. Вдосконалення техніки читання нот з аркуша (вивчення творів зі складним ритмічним малюнком, зміною розмірів, фактури викладення музичного матеріалу, відхиленнями й модуляціями).

6. Контроль навчальних досягнень

6.1. Система оцінювання навчальних досягнень студентів

Вид діяльності студента	Максимальна к-сть балів за одиницю	Модуль 1		Модуль 2		Модуль 3		Модуль 4	
		кількість одиниць	максимальна кількість балів	кількість одиниць	максимальна кількість балів	кількість одиниць	максимальна кількість балів	кількість одиниць	максимальна кількість балів
Відвідування практичних занять	1	8	8	9	9	6	6	6	6
Робота на практичному занятті	10	8	80	9	90	6	60	6	60
Лабораторна робота (в тому числі допуск, виконання, захист)	10								
Виконання завдань до самостійної роботи	5	2	10	2	10	2	10	2	10
Виконання модульної роботи	25	1	25	1	25	1	25	1	25
Разом		-	123		134	-	101	-	101
Максимальна кількість балів:		257				202			
Рахунок коефіцієнта:		2,57				2,02			

6.2. Завдання для самостійної роботи та критерії її оцінювання

Змістовий модуль та теми курсу	Кільк. годин	Академічний контроль	Бали за одне завдання	Література для підготовки
Змістовий модуль 1 (I семестр)				
Вивчення та виконання обробок українських пісень і танців				
1.1. Вивчити нотний текст оркестрової програми, визначити структуру, технічні й артикуляційні труднощі та шляхи їх подолання. 1.2. Аналізувати музичний твір виразним мовленням.	11	Перевірка в межах модульного контролю	5 5	Л.о. – 1, 2,5 Л.д. – 3,6.
Змістовий модуль 2 (I семестр)				
Вивчення та виконання музичних творів зарубіжних авторів				
2.1. Вивчити нотний текст оркестрової програми. Аналізувати характерні риси кожного музичного твору. Визначити інтонаційні, динамічні та ритмічні особливості. 2.2. Визначити специфіку виконання творів різних епох, стилів, жанрів.	11	Перевірка в межах модульного контролю	5 5	Л.о. – 5, 10. Л.д. – 1,4.
Змістовий модуль 3 (II семестр)				
Вивчення та виконання музичних творів для соліста з оркестром				
3.1. Вивчити нотний текст оркестрової програми, визначити структуру, технічні й артикуляційні труднощі та шляхи їх подолання. 3.2. Аналізувати інструментовку виконуваних творів: функції оркестрових груп інструментів, діапазон звучання оркестру, фактуру тощо.	16	Перевірка в межах модульного контролю	5 5	Л.о. – 7,11. Л.д. – 3, 4.
Змістовий модуль 4 (II семестр)				
Вивчення та виконання музичних творів українських				
4.1. Вивчити нотний текст оркестрової програми. Аналізувати характерні риси кожного музичного твору. 4.2. Дослідити та порівняти інтонації, ладово-гармонічну структуру, ритмічні особливості фольклорної спадщини.	16	Перевірка в межах модульного контролю	5 5	Л.о. – 4,8,9. Л.д. – 2,4.
Разом:	54 год.		40 балів	

Орієнтовний репертуар для проведення практичних занять

Обробки народних пісень і танців

М.Різолі «Їхав козак за Дунай», «Дощик, дощик»

К.Мясков «Український танець»

Твори зарубіжних композиторів

Глінка М. Полька

Глюк К. Мелодія з опери “Орфей”, перекл. Л.Мелехова

Гріг Е. «Рідна пісня» із збірки. “Аркуш з альбому”

Дербенко Є. Гармоніст грає твіст
 Джойс А. Осінній сон
 Масне Ю. Елегія, аранжування М.Малого
 Ребіков В. Вальс
 Свірідов Г. Маленький триптих
 Тамарін Й. «Кубинський танець» (в оркестровці В.Сподаренка)
 Чайковський П. Неаполітанський танок із балету «Лебедине озеро»
 Шуберт Ф.-Ліст Ф. Серенада, інстр. М.Малого
 Шуман Р. Сміливий вершник
 Щедрін Р. Ніч із балету «Коник-горбоконики»

Твори для соліста з оркестром

Аренський О. Фантазія на теми Рябініна
 Бабаджанян А. Ноктюрн
 Біберган В. Арія
 Зубицький В. «Omaggio ad Astor Piazzolla»
 П'яццолла А. Calambre
 П'яццолла А. Oblivion
 Скорик М. Мелодія
 Хьюгес П. Циганський танець
 Шахнов Ю. Карусель

Твори українських композиторів

Данькевич І. Гопак з опери «Богдан Хмельницький»
 Мясков К. Зозуля
 Мясков К. «Український танець»
 Малий М. Полька
 Петренко М. Скерцо
 Стеценко К. Вечірня пісня

6.1. Форми проведення модульного контролю та критерії оцінювання

№	Модульна контрольна робота 1	Бали
1.	Гра оркестрових партій, технічно-досконале і художньо-образне виконання закріпленої за студентом інструментальної партії	15
2.	Виконавський аналіз музичного твору з визначенням його стилізованих, жанрових особливостей, виконавських труднощів та шляхів їх подолання.	5
3.	Аналіз інструментовки виконуваних творів: функції оркестрових груп інструментів, діапазону звучання оркестру, фактури тощо	5
Максимальна кількість балів		25
№	Модульна контрольна робота 2	Бали
1.	Гра оркестрових партій, технічно-досконале і художньо-образне виконання закріпленої за студентом інструментальної партії Виконавський аналіз музичного твору з визначенням його стилізованих, жанрових особливостей, виконавських труднощів та шляхів їх подолання.	15
	Аналіз інструментовки виконуваних творів: функції оркестрових груп інструментів, діапазону звучання оркестру, фактури тощо	5

2.		
3.	Гра оркестрових партій, технічно-досконале і художньо-образне виконання закріпленої за студентом інструментальної партії	5
Максимальна кількість балів		25
Усього за I семестр		50
Модульна контрольна робота 3		
1.	Гра оркестрових партій, технічно-досконале і художньо-образне виконання закріпленої за студентом інструментальної партії	15
2.	Виконавський аналіз музичного твору з визначенням його стильових, жанрових особливостей, виконавських труднощів та шляхів їх подолання.	5
3.	Аналіз інструментовки виконуваних творів: функції оркестрових груп інструментів, діапазону звучання оркестру, фактури тощо	5
Максимальна кількість балів		25
Модульна контрольна робота 4		
1.	Гра оркестрових партій, технічно-досконале і художньо-образне виконання закріпленої за студентом інструментальної партії	15
2.	Виконавський аналіз музичного твору з визначенням його стильових, жанрових особливостей, виконавських труднощів та шляхів їх подолання.	5
3.	Аналіз інструментовки виконуваних творів: функції оркестрових груп інструментів, діапазону звучання оркестру, фактури тощо	5
Максимальна кількість балів		25
Усього за 10 семестр		50

6.3. Шкала відповідності оцінок

Оцінка	Кількість балів
Відмінно	100-90
Дуже добре	82-89
Добре	75-81
Задовільно	69-74
Достатньо	60-68
Незадовільно	0-59

7. Навчально-методична карта дисципліни «Оркестровий клас», ОР – другий (магістерський). V курс: 120 год. : практичних – 58 год., самостійна робота – 54 год., модульний контроль – 8 год.

Модулі	Змістовий модуль 1 (I семестр)			Змістовий модуль 2 (I семестр)			Змістовий модуль 3 (II семестр)			Змістовий модуль 4 (II семестр)		
	Вивчення та виконання обробок українських пісень і танців			Вивчення та виконання музичних творів зарубіжних авторів			Вивчення та виконання музичних творів для соліста з оркестром			Вивчення та виконання музичних творів українських авторів		
Кількість балів за модуль	<i>123 балів</i>			<i>134 балів</i>								
Заняття	<i>1-2</i>	<i>3-6</i>	<i>7-8</i>	<i>9-11</i>	<i>12-15</i>	<i>16-17</i>	<i>18-19</i>	<i>20-21</i>	<i>22-23</i>	<i>24-25</i>	<i>26-27</i>	<i>28-29</i>
Лекційні												
Семінари												
Практичні	<i>2</i>	<i>4</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>2</i>	<i>2</i>	<i>2</i>	<i>2</i>	<i>2</i>	<i>2</i>	<i>2</i>
Назва навчального модуля (практичне заняття) (1 бал – відвідування пр. заняття, 10 – за роботу під час пр. заняття)	Тема 1.1 Закріплення технічних прийомів та способів оволодіння творами, які пов'язані з розвитком гармонічного слуху.	Тема 1.2 Вивчення та виконання обробок українських пісень і танців високого рівня складності.	Тема 1.3 Вдосконалення техніки читання нот з аркуша.	Тема 2.1 Закріплення виконавських навичок, розширення музичного світогляду, розвиток творчих здібностей, відчуття динаміки, ритмічності та художньої цілісності твору	Тема 2.2 Вивчення та виконання музичних творів зарубіжних авторів високого рівня складності.	Тема 2.3 Вдосконалення техніки читання нот з аркуша	Тема 3.1 Вдосконалення системи музично-слухових уявлень, змістовного та виразного виконання, вміння усвідомлювати твір в цілому при реалізації виконавських завдань. Набуття практичних навичок й вмінь акомпанування.	Тема 3.2 Вивчення та виконання музичних творів для соліста з оркестром високого рівня складності.	Тема 3.3 Вдосконалення техніки читання нот з аркуша	Тема 4.1 Закріплення системи уявлень про специфіку музично-образного відображення навколишнього світу. Уміння створювати певний емоційний настрій для кращого відображення змісту музичного твору.	Тема 4.2 Вивчення та виконання музичних творів українських авторів високого рівня складності	Тема 4.3 Вдосконалення техніки читання нот з аркуша

Самостійна робота: кількість балів	10 балів	10 балів	10 балів	10 балів
Види поточного контролю та кількість балів	Модульна контрольна робота 1 (25 балів)	Модульна контрольна робота 2 (25 балів)	Модульна контрольна робота 3 (25 балів)	Модульна контрольна робота 3 (25 балів)
Всього без урахування коефіцієнту – 257, Коефіцієнт – 2,57 - Залік			–	

8. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

Основна література

1. Барсова И. О. Книга об оркестре / И. О. Барсова. – [2-е изд]. – М.: Музыка, 1978. – 208 с.
2. Воеводин В. В. Пособие для руководителя студенческого оркестра народных инструментов / В. В. Воеводин. – К.: Гос. метод. центр учеб. заведений к-ры и ис-в, 2003. – 143 с.
3. Голючек М. С. Ансамбль українських народних інструментів / М. С. Голючек. – Навч. посібник. – Київ: КНУКіМ, 2001.
4. Гуменюк А. І. Українські народні музичні інструменти / А. І. Гуменюк. – К.: Наук. думка, 1967. – 243 с.
5. Давидов М. А. Історія виконавства на народних інструментах. (Українська академічна школа): підруч. [для вищ. та серед. муз. навч. закл.] / М. А. Давидов. – К.: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2005. – 420 с.

Додаткова література

1. Гуцал В. О. Грає оркестр українських народних інструментів : методичні поради керівникам самодіяльних колективів / В. О. Гуцал. – К. : Мистецтво, 1978. – 164 с.
2. Давидов М. А. Проблеми розвитку академічного народно-інструментального мистецтва в Україні : зб. статей / М. А. Давидов. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 1998. – 207 с.
3. Дейнега В. М. Музичний інструментарій як показник специфіки оркестру народних інструментів / В. Дейнега // Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського. – Вип. 22: Музичне виконавство. – Кн. 8. – К., 2002. – С. 119-129.
4. Хащеватська С. С. Інструментознавство. Підручник для вищих навчальних закладів культури і мистецтв III–IV рівнів акредитації / С. С. Хащеватська – Вінниця, НОВА КНИГА, 2008. – 256 с.